
SILUETA ČESKÉHO NÁRODOPISNÉHO HNUTÍ

Stanislav Brouček

Národopisné studium, včleněné v 19. století do procesu obecně pojmenovaného národního obrození jako jeden z nástrojů k posilování národního vědomí, se v 80. letech měnilo ve hnutí, jehož vrcholem byla příprava na Národopisnou výstavu československou /1891-1895/. Rozvoj české společnosti v poslední čtvrtině minulého století vtiskl národopisu dvojí tendenci.

Zveřejňování a přenášení venkovské kultury a způsobu života do čela české kultury bylo považováno za důležitý projev národního sebevyjádření, v němž romantický příklon k lidovým vrstvám, charakteristický pro celé 19. století, byl umocňován proklamováním sociální pomoci českému venkovu a v 90. letech i předpokladem, že dojde organizovanou národopisnou akcí k vytvoření impulsů pro nový jednotný národní program.

Výklad této obecné instrukce naznačované především českou publicistikou a přesvědčení, že odpovídá realitě národního života, se většinou měnily při vlastním kontaktu s lidovým prostředím v ústřední heslo národopisné práce, požadující v první řadě a často pouze: vše národní, české, sebrat a zachránit pro příští generace. A jako by tento jistě velice záslužný přístup byl tou hlavní zárukou i pro přetrvání národního života, jehož nejbližším cílem mělo být dosažení nějaké formy státní suverenity, měnila se národopisná práce v usilovnou záchranu mizejících prvků, jež představovaly či symbolizovaly českou venkovskou pospolitost.

Sběratelská tendence regionálních pracovníků odpovídala v základních východiscích dřívějšímu obrozeneckému pojetí národopisu a národa s důrazem na jazykovou svébytnost a podřizovala se někdy vyšším ideovým schématům politických názorů, směrů a stran /zvláště agrárního a klerikálního hnutí/. Ať už bylo v praxi národopisné studium motivováno individuálním zájmem nebo bylo součástí programu té které skupiny, zanechávalo po sobě značné množství většinou nesystematicky vedených sběrů nejen etnografické a folklórní povahy, ale i obecně his-

torické, antropologické, demografické a z jiných oblastí vědeckého poznání. Živelné rozrůstání národopisného materiálu mělo být korigováno tendencí druhou, vědeckou, která teprve hledala svůj nový a jasnější výraz až v generaci vychované rozdělenou pražskou univerzitou.

Sama tato generace /školená filologicky v Gebauerově semináři a historicky v Gollově/ „spoléhala“ na význam etnografického a především folklórního materiálu, považujíc ho za první křižovatku na cestě ke „stanovení, opsání, pojednání, pojímání“ českého národa.

Předpoklady, že dojde dialogem a spoluprací obou tendencí k vytvoření metodických postupů v národopise, k vědecké organizaci této disciplíny a k ideovému ujasnění nových uskutečnitelných úkolů, se splnily jen částečně. České národopisné hnutí, které se na počátku 90. let začlenilo do širšího rámce národního hnutí, umožnilo, aby se zájmem o národopis mobilizována národní aktivita. Zároveň vedle studia se objevily pokusy u vůdčích politických osobností angažujících se ve hnutí i v publicistice podchytit tuto aktivitu k podpoře státoprávních nároků a také i pokusy o hledání reálných politickohospodářských východisek pro „střední třídy“ /řeceno slovy poslance K. Adámka/, to znamená především pro živnostenstvo a řemeslnictvo. Vývoj národopisného studia i průběh organizace hnutí narážel na mnohé překážky, které utlumily velké plány, předsevzetí a nadšení výzev k národu, které prošly českým tiskem v létě 1891.

Smyslem mého příspěvku je pokus o překlenutí dvou protikladných stanovisek k tomuto hnutí: prvního stanoviska /pocházejícího od generace aktivně se účastnící hnutí a tradujícího se do některých pozdějších národopisných prací/, které věřilo, že národopisná práce skutečně dala konkrétní podněty k „národně sjednocovacímu procesu“, tím, že stanovila etnická specifika českého národa, a druhého stanoviska /vyplývajícího z politického rozboru vývoje české společnosti ve druhé polovině 19. století/, které buď kulturní procesy hodnotí zběžně, nebo jejich politickou omezenost posuzuje politickou realitou analyzovanou a poznanou až historickým výzkumem, jenž zná již výsledky celého procesu.

Ve druhé polovině 19. století bylo v Čechách etnografické a folkloristické studium děleno do několika středisek: univerzitou počínaje a regionálními muzei konče. Naproti tomu na Moravě se národopis soustřeďoval od počátku 80. let převážně ve Vlasteneckém muzejním spolku v Olomouci, jemuž byla prisuzována hlavní zásluha na zvýšeném zájmu o lidové umění a způsob života české vesnice.

Časté vyzvedávání moravského národopisu a velká aktivita pracovníků v národopise a kulturním dění vůbec odpovídaly rozdílnému vývoji Čech a Moravy v demokratickém a národním procesu. Zatímco v Čechách se projevoval tento proces zakládáním politických spolků, tábory lidu apod., na Moravě politické národní vyjádření nedosahovalo takové intenzity jako v Čechách, zato se více uplatňovalo v kulturní a hospodářské sféře. Navíc se podstatným rysem moravského národopisu stalo katolictví, které našlo společnou cestu s národopisnými pracovníky při objevování Velké Moravy. Katolictví a romantismus vlastivědných pracovníků Muzejního spolku v Olomouci byly v 80. a 90. letech myšlenkovou oporou národopisné činnosti a zároveň byl národopis na Moravě nositelem a šířitelem katolicismu zvláště silně prostřednictvím početných národopisných slavností. Tato skutečnost je částečně vyvážena významem národopisu v posilování národního vědomí. Hledání nových cest k lidovému umění a vůbec vztah k lidovému prostředí spolu s dalšími momenty studia národopisu přispěly k demokratizaci české společnosti ve druhé polovině 19. století.

Pokusy o vědeckou organizaci národopisu vycházely jednak z potřeby usměrňovat široké sběratelské úsilí a jednak se staly součástí české vědecké fronty, která hledala pro svůj další vývoj nové metodické postupy, nové speciálnější záběry ve společenských vědách. V oblasti historických věd končilo období encyklopedického pojetí dějepisu a při nové dělbě práce se otvíraly cesty novým oborům na rozdělené univerzitě. Postupně se uvolňovalo místo i pro národopis, nikoliv však samostatné místo, nýbrž jako součást filologických a kulturně historických výkladů.

Názorové soupeření na univerzitě se odrazilo i v národopise, který šel od počátku 90. let trojím směrem: konzervativ-

ním, klerikálním a realistickým /viz A. Robek, Dějiny české etnografie, Praha 1976/. Mladí realisté, kteří po zahraničních studijních pobytech měli příležitost dalšího vědeckého vývoje na univerzitě, hledali také hmotné zajištění a vědeckou popularitu i mimo akademickou půdu. Jednou z příležitostí byly ústřední výbory Národopisné výstavy československé /NVČ/.

Šubertova výzva k NVČ, plánované nejprve na rok 1893, mířila v létě 1891 k nejvýznamnějším osobám z řad českých politiků a kulturních pracovníků. Zpočátku se k podpoře národopisného hnutí přihlásila část českých poslanců i vedení mladočeské strany. F.A. Šubert, jako staročech a blízký Riegrův spolupracovník, se snažil, aby se zkompromitovaná staročeská strana /a především Rieger sám/ podílela na novém kulturním podniku. Riegrůvi při jeho pocitu křivdy a útěku do ústraní se jevilo národopisné hnutí jako příliš radikální, a proto odmítl. Obsazení funkcí v hlavním a výkonném výboru NVČ /zapojili se členové zemského výboru, pražské městské rady a do středu byl přizván šlechtický zástupce/ vlivnými osobami mělo rozhodnout o odhlasování zemské subvence a o legalizování výstavy před státními orgány.

Myšlenka uspořádat v Praze velké představení o etnickém charakteru a o jedinečnosti českého národa v historickém vývoji se zrodila pod vlivem základních politických změn, které představovaly vystřídání dvou politických stran v táboře české buržoazie, projevovaly se sílením dělnického hnutí a všeobecným politickým a zájmovým atomizováním české společnosti. Šubertovy výzvy k národopisnému hnutí přijala a upravila česká publicistika ve výzvy k hledání nového jednotného národního programu.

Po vstupním období /jež představují 80. léta/ bylo národopisné hnutí v letech 1891-1892 přenášeno pražskými organizátory z regionální, osvětové a záchranářské práce do polohy celonárodního hnutí a bylo reprezentováno a podporováno vůdčími skupinami české kultury i zčásti politiky. V tomto období značně vzrostla důvěra v národopisnou práci, která se neomezovala jen na výstavu, ale začalo se vážně uvažovat o založení vědecké společnosti, centrálního muzea a o dlouhodobém

vydávání encyklopedie českého národopisu /viz S. Brouček, Poznámky k dějinám NSČ. In: Národopisný věstník československý 1 /43/, 1984/.

Záběr na české země a Slovensko kladl velké nároky na celou organizaci, která byla v Čechách svěřena okresní samosprávě, poněvadž se vycházelo z toho, že na první Šubertovu výzvu se přihlásily české okresní výbory /především z národně a politicky aktivních oblastí z blízkosti jazykové česko-německé hranice, z okolí Prahy a na východ od Prahy, z Polabí a východních Čech/. Na Moravě byla národopisná práce dělena podle domnělých moravských kmenů. Ovšem zapojení Slovenska bylo problematické. Slovakofilské hnutí v českých zemích i pokusy Československé jednoty z poloviny 80. let působily, aby účast Slováků byla samozřejmostí. Dualistická forma monarchie ale přinutila pražské organizátory, aby veřejné přizvání Slovenska oddalovali, přestože názory slovenských kulturních a politických osobností včetně martinských národovců byly opačné /reprodukovány byly do Prahy F. Pastrnkem, pozdějším vůdčím představitelem Československé jednoty/.

V následujícím období 1892-1894 vyvrcholilo hnutí pořádáním krajských a místních národopisných výstav, ale zároveň vlivem politických událostí docházelo ke snižování jeho celonárodního významu. Pražské ústředí nestačilo v celé šíři kontrolovat a řídit národopisnou práci, jejíž hlavní projevy, místní a krajské výstavy, byly spontánní reakcí na počáteční výzvy. Značný počet těchto výstav a několik tisíc členů národopisných odborů, to vše napovídalo, že se české země skutečně dostaly do předpokládaného pohybu pod společnou národopisnou akcí. Byl sebrán významný materiál. Výstavní činnost na českém venkově /navzdory lokálním zájmům poslanců, starostů, farářů a drobných podnikatelů/ připravila půdu pro citové přiřazování národopisné výstavy k velkým národně reprezentativním podnikům, jako bylo otevření Národního divadla, a přispěla k rozšíření regionálního národopisu a regionální vlastivědy. Spolu s organizovaným úsilím o záchranu českých památek umožnily národopisné výstavy založení regionálních muzeí tím, že výstavní sbírky přešly v první fondy muzeí. Přestože se na četných místech národopisné hnutí zasta-

vilo uspořádáním národopisné výstavy a pak se těžce obnovovalo, pomohlo posílit vědomí příslušnosti k jednomu národu.

Úvahy o národopisné práci ve víru politických událostí jitřily pocity národního strádání a burcovaly k prezentaci národní vyzrálosti, a to takové, která se měla stát zrcadlem při dorozumívání na poli politickém a hospodářském. Ovšem národopisné hnutí se dostalo v roce 1893 do politické izolace. Bylo odděleno od podstaty boje proletariátu, ačkoliv se snažilo zahrnout všechny vrstvy obyvatelstva a bylo nakonec také izolováno od oficiální buržoazní politiky v Čechách a na Moravě. Národopisné hnutí se tím stalo projevem /s určitým opozičním laděním/ především maloburžoazních vrstev, které dál ideál národní jednoty obhajovaly, ale svými zájmovými požadavky a postoji stály i ony mimo tuto programovanou jednotu.

Obsah národopisného hnutí v letech 1893-1895 se obracel z dialogu o jednotném národním programu více do konfrontace politických a hospodářských požadavků české maloburžoazie. Výrazně se tato skutečnost projevila při rozpravě o charakteru české národohospodářské politiky. Část politiků a publicistiky vystupovala s představou, že podstata národního hospodářství je v malovýrobě, kterou je třeba podporovat, rozšiřovat a také organizovat. Vycházelo se přitom z faktu, že česká buržoazie v přechodné fázi kapitalismu volné soutěže v imperialismus se formovala převážně z malovýroby. Národopisné hnutí mělo také /mimo další podněty/ zdůrazněním významu tradiční české lidové tvorby malovýrobu podporovat a být svými lidovými vzory národně i ekonomicky ozdravovací lázní. Jednal o tom národohospodářský sjezd v Hlinsku, který v roce 1893 navazoval na národopisný sjezd, a též pražský národohospodářský sjezd v době konání NVČ v roce 1895, zvolený z podnětu lidové strany na Moravě /mladočeské/. Adámkovy koncepce o organizaci malovýroby jako základu národního hospodářství byly odmítnuty zastáncem kapitalistických teorií podnikání Kaizlem i předáky dělnického hnutí, kteří poukazovali na to, že český národohospodářský program musí řešit zároveň i sociální otázku.

Složení ústředních výborů i krajinských a místních národopisných odborů ovlivnilo program pražské výstavy i národopisného studia. Vznikly dvě základní koncepce výzkumu. První koncepce, tzv. širší plán, zahrnovala všechny vrstvy českého obyvatelstva. Vzešla z představy, že národopis je disciplína, která postihuje národ jako celek v historickém vývoji a odmítá vše nenárodní. Ve druhé koncepci, tzv. užším plánu, nešlo o národ jako společenský celek, nýbrž o studium jeho základu, jeho jádra, který byl spatřován buď v rolnictvu, řemeslnictvu a dělnictvu, nebo pouze ve venkovské lokální společnosti. Konečný výstavní obraz odpovídal širšímu plánu s důrazem na vesnické poměry a s některými exkurzy dělnického způsobu života, ovšem představovanými z křesťanskosociálního hlediska Jirouškovy strany, neboť sociální demokraté označili NVČ „za podnik české buržoazie a několika mužů modré krve“ a veřejně odmítli účast.

Diskuse kolem sběru národopisného materiálu a jeho zhodnocení byly pokračováním cesty, kterou počal jít národopis od poloviny 19. století, kdy ustoupil od grimmovských mytologických úvah a přiklonil se k velkým a soustavným sběrům pro konečnou národní syntézu, jejímž mezistupněm měly být krajové monografie. Při přípravě na národopisnou výstavu se počalo ukazovat, že národopisné sběry vzrostou do takové šíře, že je bude obtížné synteticky zhodnotit. Krajové monografie, jejichž zásady byly přijaty na hlineckém národopisném sjezdu, měly být mezistupněm k vytvoření souhrnného díla českého národopisu. Nad badatelským smyslem studia lidové kultury a způsobu života venkovského lidu však převládl příliš aktualizovaný záměr, který si kladl velké ambice v možnosti přejít od národně uvědomovacího k národně sjednocovacímu působení. Spletitost národních hesel, postojů i dílčích programů v národním hnutí umožňovala abstrahovat lidovou kulturu od potřeb a snah lidových vrstev. Výsledkem neujasněného prolínání nacionálního a proklamovaného sociálního aspektu bylo, že charakteristickým rysem národopisné práce se stala ideová všeobecnost, která na jedné straně ještě mohla přitlumovat rozpory venkovské lokální společnosti při místních národopisných slavnostech a výstavách, ale na druhé straně

v rovinách uvědomělého střetnutí reprezentantů antagonistických tříd vedla k roztržce /viz výše zmíněné distancování sociálně demokratické strany od NVČ/.

Národopisné hnutí se stalo sice nesmělým a ne zcela uvědoměle koncipovaným, ale přece jen vyjádřením maloburžoazních idejí o národní společnosti, která byla již zájmově rozležená a počínala se formovat do samostatných politických směrů. To na jedné straně a na straně druhé proklamace národopisného hnutí vytyčovaly ideál společné národní práce. Ideál, který by stál nad zájmovými a politickými požadavky. Touha po tomto ideálu vycházela více z maloměšťáckých představ o morálním profilu národa než ze zvážení možností tohoto hnutí, které očekávané výsledky neposuzovalo realitou národní společnosti a nezamýšlelo se nad zvolenými prostředky.